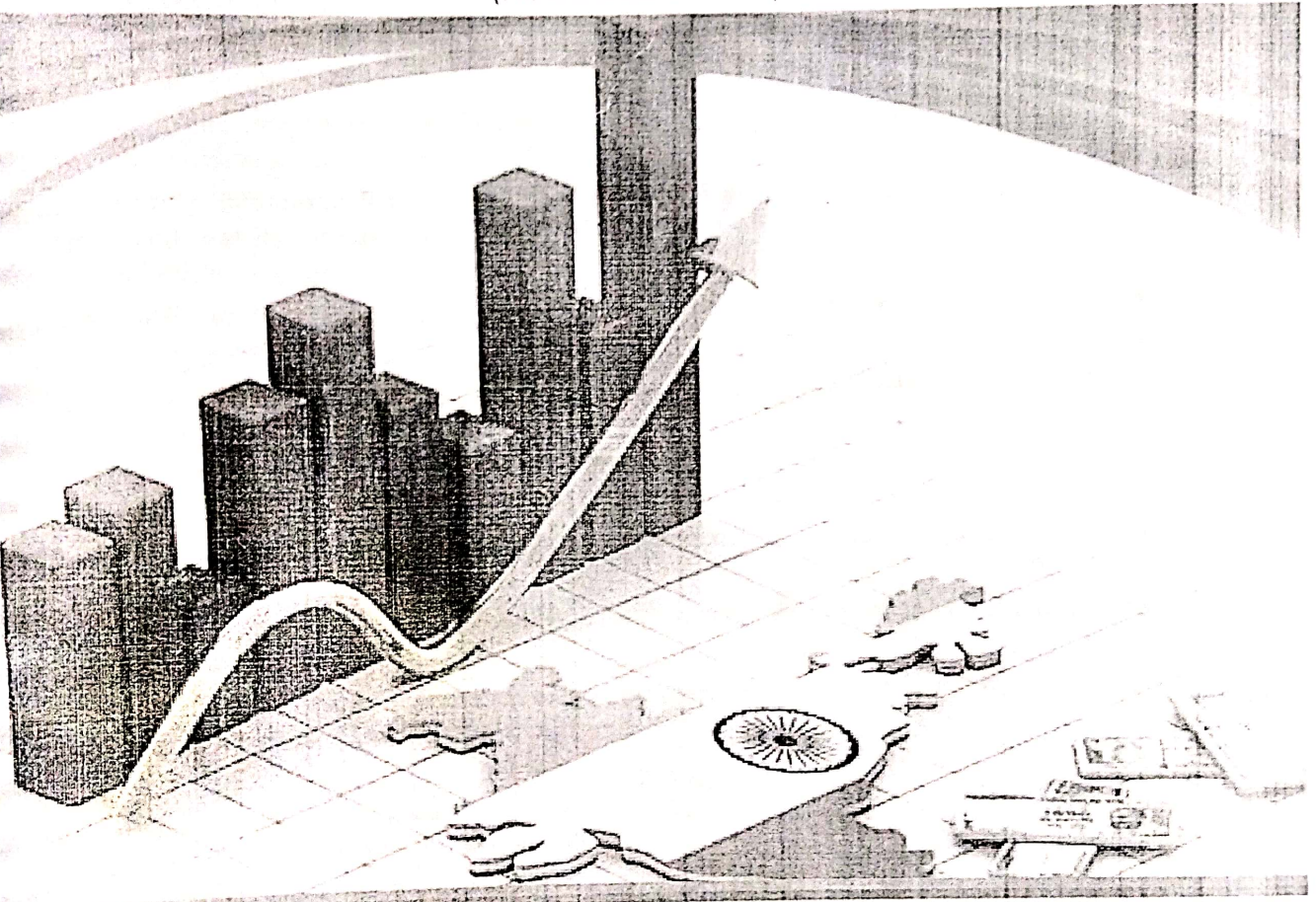

Special Issue

Two Day Interdisciplinary National Conference on **The Development of Indian Economy Towards Five Trillion Dollar Economy**

(14th & 15th December 2019)

Department of Commerce & Economics of
Arts, Commerce and Science College, Arvi
 In Collaboration with
Narayanrao Kale Smriti Model College
 Karanja (Gh.) Dist. Wardha

18. The Development Of Indian Economy Towards Five Trillion Dollar Economy 69
Swati A. Saurangpate
19. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना भारतीय अर्थव्यवस्थेसाठी एक वरदान 72
प्रा.डॉ. मिलींद पाटील, प्रा. विरेंद्र जगताप
20. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील डिजीटल क्रांती 75
प्रा.हेमराज चौधरी
21. भारताच्या आर्थिक विकासात शेती क्षेत्राची भूमिका व शेतीचा इतिहास 77
डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण
22. गैर - सरकारी संघटना देशाच्या आर्थिक विकासाचे अपत्य 80
प्रा. रवींद्र बा. शेंडे
23. कर प्रणालीतील उत्क्रांती वस्तू व सेवा कर 83
डॉ. दिपक मनीराम चव्हाण
24. ५ ट्रिलियन डॉलर अर्थव्यवस्था: वास्तव व आव्हाने 84
प्राचार्य, डॉ.आर.जी. टाले, डॉ. एल.डी. खरपुरीये
25. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची तीन ट्रिलियन डॉलरकडून पाच 86
ट्रिलियन डॉलरकडे वाटचाल एक विश्लेषण
प्राचार्य डॉ.आर.जी.टाले
26. कृषी व ग्राम विकास : भारताच्या पाच ट्रिलियन डॉलरच्या अर्थव्यवस्थेची आवश्यकता 96
डॉ. महेन्द्र गावंडे
27. ५ ट्रिलियन डॉलर की अर्थव्यवस्था : चुनौतियाँ और राह 99
प्रा. डॉ. प्रति ई. वंडे
28. भारताची पाच हजार अब्ज डॉलरच्या अर्थव्यवस्थेकडे वाटचाल! 101
डॉ. सिद्धार्थ बुटले
29. भारताच्या पाच ट्रिलियन डॉलरच्या अर्थव्यवस्थेत अडथळे व उपाय 104
डॉ. संजय धनवटे
30. '२०२५ पर्यंत भारतीय अर्थव्यवस्था ५ लाख कोटी डॉलर्स बनविण्याचे उद्दिष्ट आणि वास्तव' 107
प्रा. तेजगम यादव गायधने
31. आर्थिक धोरण आणि शाश्वत विकास ध्येये हा आंतरराष्ट्रीय स्तरावरचा एक महत्वाकांक्षी जाहिरनामा 111
प्रा. डॉ. सिद्धार्थ ज्ञा. नागदिवे
32. Development of Indian Economy In View Of Science and 114
Technology in 21st Century
V. R. Raghorte, A.J.Kadam, G.C. Wakde

□ □ □

गैर - सरकारी संघटना देशाच्या आर्थिक विकासाचे अपत्य

प्रा. रवींद्र बा. शेंडे
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा जि. चंद्रपूर

प्रस्तावना,

कोणत्याही देशाच्या विकासात सरकारी संघटनांबरोबरच गैरसरकारी संघटनांची भूमिका महत्वपूर्ण असते. सरकारी व गैरसरकारी संघटना एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहे. प्रथमता सरकारी संघटनांचा क्रम लागत असला तरी गैर - सरकारी संघटनांची व्याप्ती वाढत असल्यामुळे त्यांच्या कामाचा विचार दुसऱ्या क्रमांकावर करावा लागत आहे. काही ठिकाणी तर प्रथम क्रमांक लक्षात घेणे आवश्यक आहे. या दोनही संघटनांमध्ये समन्वय असल्यास, असलेल्या व वेळोवेळी आलेल्या अडचणी दूर होऊन विकासाचा प्रवाह सतत वाढणारा आहे. समाजाला माझे काही देणे लागते" हा विचार नैसर्गिक आधारावर प्रत्येकाच्या मनात स्वभाविक येत असते व पुढे त्यातूनच एकमेकांच्या हिताची व्याप्ती वाढत जाते. भारतासारख्या देशात सरकारी संघटनांची व्याप्ती जशी मोठी आहे. अगदी त्याचप्रमाणे गैर - सरकारी संघटनांची व्याप्ती वाढत आहे. हि देशाची जमेची बाजू मानता येईल. शोषण, शोषणाची तीव्रता, अनारोग्य आरोग्य, टंचाई, अज्ञान, अस्मानता, असात्यत्त्व, प्रसन्न मनाचा अभाव, अमंयम दूर करण्यात गैर - सरकारी संघटनांची भूमिका महत्वपूर्ण आहे.

जगाचा इतिहास असे सांगते की, उजवा-डावा, दिवस - रात्र, स्त्री - पुरुष, चांगले - वाईट, गरिब - श्रीमंत अशी वर्गवारी विकासासाठी स्वाभाविक असली तरी दोनही घटकांतील गुणांमध्ये विशेष फरक असता कामा नये. दोन्ही गोष्टी व घटक एकमेकांना पुरक व चिंतनशील असायला हवा. ज्याप्रमाणे उजवा पाय डाय्या पायाला मदत करते व डावा सुध्दा प्रत्येक वेळी (सामान्य व संकट स्थितीत) उजव्या पायाला मदत करीत असते.

आज अशक्य गोष्टी गैर - सरकारी संघटनेच्या माध्यमातून जगाच्या पाठिंबरील प्रत्येक देशात सोडविल्या जात आहे. मानवता, प्रसन्न मन, सातत्य व संयम या गोष्टी गैर - सरकारी संघटनेत महत्वपूर्ण आहे. गोन्यामध्ये तावे मिसळविणे व कृती करणे किंवा वस्तू तयार करणे अशीच कृती गैर - सरकारी संघटनाची आहे. यालाच छोटी मदन व मोठा फरक म्हणता येईल. तसेच याच आधारावर गैर - सरकारी संघटना देशाच्या विकासाचे अपत्य आहे. असे म्हणणे अतिशोक्तीचे ठरत नाही.

विशयाची निवड :-

निसर्ग व दुर्बल वर्गांचे शोषण केल्याशिवाय विकास शक्य नाही ही जी चुकिची विचारसरणी आहे. त्यात गैर - सरकारी संघटनेमार्फत बदल घडवून आणता येते. याच आधारावर या विशयाची निवड करण्यात आली आहे. विशयाच्या विश्लेशणासाठी दुय्यम सामुग्रीचा वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-

- १) गैर - सरकारी संघटना विकासासाठी योग्य व अयोग्य याचा अभ्यास करणे.
- २) सरकारी व गैरसरकारी संघटनेतील समन्वयाचा अभ्यास करणे.
- ३) गैर - सरकारी संघटनांबाबत "छोटी मदत - मोठी तफावत निर्माण करते" या घोशवाक्याचा अभ्यास करणे.
- ४) गैर - सरकारी संघटनेचे प्रतिनिधीक उदाहरण म्हणून "आनंदवन" या स्वयंसेवी संघटनेचा अभ्यास करणे.
- ५) गैर - सरकारी संघटनांमधील अडचणींचा अभ्यास व उपाय योजना सूचविणे.

संशोधनाची गृहीते :-

- १) गैर - सरकारी संघटना स्वायत्त संस्था असते.
- २) मानवी सहकारीता वाढविणे हे मुख्य उद्दिष्ट्ये गैर - सरकारी संघटनांचे आहे.
- ३) गैर - सरकारी संघटना देशाच्या समग्र विकासाचे एक अपत्य आहे.

विशयाचे विश्लेशण :-

- १) गैर सरकारी संघटना विकास करण्यास योग्य व अयोग्य
 - गैर - सरकारी संघटनेचे राजकीय पक्षाशी संबंध असता कामा नये, संस्थेने सरकारकडे नियमित अहवाल सादर करावा. काय करतांना केवळ कायदेशीर अहिंसक मार्गाचा अवलंब करावा इत्यादी तरतूदी असल्या तरी काही मुद्दे अयोग्य वाजून मिळतात तर काही योग्य वाजून मिळतात.

■ गैर - सरकारी संघटना आर्थिक विकास करण्यास योग्य - गैर - सरकारी संघटना विकासात सहभागी असणे का आवश्यक आहे. कारणे पुढीलप्रमाणे अ) विकासाचे बरेच फायदे गरिबांना पोहचत नाही अशावेळी हे लाभ गरिबांना मिळण्याकरीता त्यांना संघटीत करणे आवश्यक आहे. त्यांना संघटीत करण्याचे कार्ये गैर - सरकारी संघटना चांगल्या तऱ्हेने करू शकतात. ब) सरकारी यंत्रणेमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या अनेक कार्यक्रमात लोकांचा सहभाग आवश्यक असतो. उदा :- कुटूंब नियोजन अशी कार्ये गैर - सरकारी संघटना अचूक करू शकतात. क) गैर - सरकारी संस्थांच्या कार्यात लवचिकता असते. त्या मानवतावादी दृष्टिकोन वाळगतात त्यामुळे कार्यक्रमांची परिणामकारक अंमलबजावणी करता येते. ड) स्थानिक गरजा व उपलब्ध साधनसंपत्ती यातील नियोजन आखतांना व अंमलबजावणी करतांना विचार होणे आवश्यक आहे. हे कार्ये गैर - सरकारी संघटना अधिक चांगल्या तऱ्हेने करू शकतात ई) देशातील लोकांच्या गरजा अमर्यादित आहे. त्यामुळे समस्या आणखीच वाढत जात आहे. त्यामुळे अशा समस्या सोडविण्याचे कार्ये एकाच एक व्यक्तीकडे किंवा सरकारी यंत्रणेकडे सोपविण्याऐवजी विविध संस्थांकडे सोपविणे अपेक्षित आहे.

■ गैर - सरकारी संघटना आर्थिक विकास करण्यास अयोग्य :-

अ) देशातील समस्या तिव्र व अनंत असल्यामुळे त्या सोडविण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक व मानवी बळ पाहिजे ते उभारणे या संस्थांना अशक्य आहे.
ब) शासकीय यंत्रणांना गैर - सरकारी संघटनांचा सहभाग रूचतोच असे नाही नियमाद्वारे अडथळे आणू शकतात.
क) प्रारंभी सेवा कार्यासाठी स्थापना झालेल्या संस्था नंतर मात्र राजकीय वर्चस्व प्रस्थापित करण्याचे माध्यम बनते.
ड) असानी व गरिब लोकांच्या अज्ञानाचा फायदा अशा संघटनांकडून होऊ शकतो.

३) गैर - सरकारी संघटनांसमोरील अडचणी आणि त्यावरील उपाय

■ अडचणी

अ) अपुरा आर्थिक निधी ब) एकाधिकार तत्वावर चालणारा कारभार क) गैर - सरकारी संघटनांची मदत देऊन त्या आधारे विविध म्बलती घेण्याची श्रीमतांची इच्छा ड) अनुदान मिळाल्यास शासनाच्या नियमर मस्या म्हणून कार्ये करावे लागते इ) मत्तल्या धोका पोहचू नये म्हणून सेवाभावी संस्थांचा वापर होतो ग) मोफत लाभ मिळण्याची वृत्ती ह) देणग्या मिळविण्यासाठी गैर - सरकारी संघटना स्थापन

आणि त्यामुळे मुळ उद्देश दूर म) श्रीमंत लोकांना गरिब दाखवून त्यांनाच फायदा मिळवून देण्याच्या अडचणी

■ उपाययोजना :-

अ) केवळ देणग्या अनुदान यावर अवलंबून राहू नये स्वःता साधनांची उभारणी करावी. ब) विकास कार्यात आवड असणारे कार्यकर्ते निवडावेत क) आपली कार्यक्षमता लक्षात घेवून कार्याची निवड करावीत. ड) स्थानिक ज्येष्ठ व्यक्ती व युवक यांची समिती स्थापन उद्दिष्ट्य, व्याप्ती व लाभार्थी गट निश्चित करावे. इ) हवी तो मदत देण्याचे आपले उद्दिष्ट्य नाही तर त्यांना आत्मनिर्भर बनविणे हे उद्दिष्ट्य आहे. हे सेवाभावी संस्थांनी प्रथमतः लक्षात घ्यावे.

३) गैर - सरकारी संघटना म्हणून प्रातिनिक स्वरूपात आनंदवनाचे स्थान व स्वरूप :-

श्रध्देय बाबा आमटे यांनी विदर्भातील वगैरे येथे १९४९ मध्ये आपल्या सेवेला सुरुवात केली. सुरुवातीला फक्त कुष्ठरोग्यांच्या सेवेचा विचार त्यांच्या मनात होता. परंतु कुष्ठरोग्यांचा रोग थोडा बरा झाल्यानंतर समाज, घरचे मंडळी त्यांना स्विकारत नसल्यामुळे त्यांनी आनंदवनातच त्यांना काम देऊन त्यांच्यात संतुलन घडवून आणले. त्यासाठी त्यांनी शेती, शेतीपुरक लघु व कुटिर उद्योगधंदे व सेवा क्षेत्रात समावेश होणारे व्यवसायही आनंदवनात उभे केले. देश विदेशातील देणग्या व कृतीची जोड यामुळे या स्वयंसेवी संघटनेचा मुळ उद्देश सफल होत आहे.

आनंदवनावरोबरच हेमलकग्या, मोमनाथ, नागेपल्ली, अशोकवन अशा पुरक संस्थामध्येही आनंदवनाचा विस्तार झाला व सुरही आहे. श्रध्देय बाबा आमटे यांचे पुत्र व नातू व स्नेही मित्र यांनी आनंदवनाची व इतर संलग्नीत संस्थांची जबाबदारी स्विकारल्यामुळे विकास कामांची व्याप्ती व विकासातील संतुलन कायम आहे. अध, अपंग, मुकबधोर, उच्च शिक्षणासाठी पदव्युत्तर अभ्यासक्रम, कुशी महाविद्यालये असा विस्तार उपक्रमांसाठी प्रसिध्द आहे. संगीत क्षेत्रातही आनंदवनाचे नाव आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रसिध्द आहे. "कुष्ठरोग्यांचे दवाखाने बंद करण्यासाठी मला बोलवावे" हे गांधीजींचे स्पष्ट आनंदवन पुणे करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. एकूणच कोणत्याही गैर - सरकारी संघटनेची ताकद किती मोठी असते. यासाठी आनंदवन या संस्थेचे उत्तम उदाहरण देता येईल.

४) गैर - सरकारी संघटना व आंतरराष्ट्रीय संघटना यातील संबंध :-

नियम व दुर्बलाचे शोषण केल्याशिवाय विकास पुढे जात नाही अशी विचारसरणी प्रत्येक राष्ट्राची बनत चाललेली आहे. या जुन्या विचारसरणीवरच आंतरराष्ट्रीय संघटना प्रथम स्थापना झाल्या आहे

व आपल्या कार्याला सुरवात केली आहे. आज गैर - सरकारी संघटना व आंतरराष्ट्रीय संघटना जगाच्या पातळीवरील वाढत जात असतांना शोषण शून्य झाले नाही. परंतु शोषणाची तीव्रता कमी झालेली दिसून येते. विकासासाठी भांडवल, तंत्रज्ञान आवश्यक असले तरी नैतिकता हा घटक सुध्दा अतिमहत्वाचा आहे. या नैतिकतेसाठी अशा संघटनांची भूमिका अतिशय महत्त्वपूर्ण आहे.

"तन - मन - धन से सदा सुखी हो विश्व हमारा" अशी वैश्वीक संस्कृती प्रत्येक देशातील गैर - सरकारी व आंतरराष्ट्रीय संघटनांनी वाढविणे गरजेचे आहे.

जे कार्य सरकारि पातळीवर अशक्य आहे. ते काम अशा संघटनांकडून व जे कार्य अशा संघटनांकडून कठीण आहे. ते कार्य सरकारने सांभाळल्यास म्हणजे एकमेकांच्या समन्वयाचा आधार घेतल्यास सर्व राष्ट्रांचे भविष्य उज्वल आहे.

समागोप

गैर सरकारी संघटना राष्ट्रांच्या विक्रामाचे अपत्य आहे. असे म्हणणे अतिशोक्तीचे ठरणार नाही अशा व्यूहरचनेतून सरकारने व प्रत्येक गैर - सरकारी संघटनांनी कृती केल्यास प्रत्येक कृतीतून विकासाचा प्रवाह मोठा निर्माण होणारा आहे.

शोषण शून्य करण्याची प्रचंड ताकद गैर - सरकारी संघटनेत आहे. परंतु या संघटनांची मुळ उद्दिष्टे दूर करणाऱ्या प्रभावी गोष्टी सक्रिय असल्यामुळे तसेच प्रसंगापुरत्या संघटना प्रभावी होतात व प्रसंग टळला की नरमतात तसेच झटपट श्रीमंत होण्याची वृत्ती वाढल्यामुळे तसेच मला समाजाचे काही देणे - घेणे नाही अशा प्रतिकुलता तयार होत असल्यामुळे या गैर - सरकारी संघटनांनी आपली कृती मजबूत करणे आवश्यक आहे. एकूणच छोटी मदत - मोठा फरक निर्माण करते हीच प्रेरणा गैर - सरकारी संघटनेकडून प्रत्येकांनी घेणे आवश्यक आहे

संदर्भ ग्रंथ यादी

- १) अर्थब्रम्ह - डॉ. लोकसत्ता. २०१७
- २) अर्थसंवाद, मराठी अर्थशास्त्र परिशद, खंड ४२, अंक ४
- ३) पानसे रमेश. सेवाभावी संघटना व विकास
- ४) भारतीय अर्थव्यवस्था, प्रतियोगिता दर्पण २०१५, २०१६
- ५) गाडगीळ ध.रा., सहकारी लोकराज्य. गोखले अर्थशास्त्र संस्था. पुणे. १९६४